

Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар фанига оид қўшимча айрим қисқача изоҳли луғатлар

-А-

АВЕСТО» – зардуштийликнинг муқаддас китоби. «Авесто» – Турон, Хуросон, Озарбойжон, Ироқ, Эрон, Кичик Осиё халқларининг милоддан олдинги даврдаги ҳаёти, диний қарашлари, олам ва одам тўғрисидаги тасаввур, урф-одат ва маънавий кадриятлари ҳақида маълумот берувчи асосий манба. А. Марказий Осиёда яратилган, милоддан аввалги XIII асрдан то милоднинг IV асригача бўлиб ўтган тарихий воқеаларни ўзида акс эттирган бўлиб, у миллий ғояларни асраб-авайлаш, халқни жипслаштириш, уни маънавий юксакликка даъват этиш, одамлар ўртасида меҳр-оқибат туйғуларини мустаҳкамлаш ва миллий анъаналарни сақлаб қолишда муҳим аҳамият касб этган.

Зардуштийлик динининг асосий ақидаларини ўзида мужассам этган бу муқаддас китобда ўша даврдаги устувор ғоялар, маъбудлар шаънига айтилган мадҳиялар, дуолар ҳам ўз ифодасини топган. Тарихчи А. Масъудийнинг ёзишича, подшо Доро ибн Доро хазинасида «Авесто»нинг 12 минг олтин тахтага, Балхийнинг «Форснома» китоби ва Абу Райҳон Беруний асарларида ёзилишича, 12 минг ошланган мол терисига тилло сувида ёзилган 32 китобдан иборат нусхаси бўлган. Македониялик Александр 334-329 йилларда Марказий Осиёни забт этган даврда оташхоналарни вайрон қилган. Шу даврда «Авесто»нинг бир қанча бўлаклари ҳам ёндириб юборилган. Айни замонда унинг тиббиёт, фалакиёт, фалсафа ва адабиётга доир бўлимлари юнон тилига таржима қилинган. Милоднинг I асрида Парфиядаги аршакийлар ҳукмдори Вологес томонидан «Авесто»нинг турли манбаларда сақланиб қолган ёзма ва оғзаки намуналари қайта тўпланган. Шунингдек, сосонийлар сулоласи ҳукмронлик қилган даврда зардуштийлик динига бўлган қизиқиш кучайган. Ардашер (226-242) ва унинг ўғли Шопур (242-272) подшолиги даврида зардуштийлик яна давлат динига айланган, «Авесто» алоҳида китоб ҳолида тикланган.

Шоҳ Хусрав Ануширвон (531-579) «Авесто»ни, ҳатто руҳонийлар ҳам тушуниши қийин бўлгани учун қадимги хоразм тилидан ўз замонасининг адабий тили ҳисобланган паҳлавий тилига ўгиртирган. Асосий матнга шарҳлар ёзилиб, изоҳлар ҳам берилган.

VII-VIII асрларда Ўрта Осиёнинг араблар томонидан истило қилиниши ва исломнинг кенг тарқалиши билан зардуштийлик ва унинг бош китоби «Авесто» тақиқланган. Шу сабабли унинг аксарият қисми йўқолиб кетган ва тўла матни ҳозирга қадар топилмаган. Бугунги кунда унинг «Яшт», «Видевдат», «Висперат», «Ясна», «Хордо Авесто» («Кичик Авесто») номли бўлақларигина сақланиб қолган бўлиб, улар олимлар томонидан ўрганилмоқда.

«Авесто»да ҳуқуқий, ахлоқий меъёрлар ўз ифодасини топган. Унга биноан, олам нур ва зулмат, ҳаёт ва ўлим, тана ва жон, яхшилик ва ёмонлик, эркинлик ва тобелик сингари ҳодисаларнинг азалий ва абадий курашидан иборат. Шунга кўра, ҳаётнинг кечиши табиатда (нур ва зулмат), борликда (ҳаёт ва ўлим), ижтимоий ҳаётда (яхшилик ва ёмонлик), нафосат оламида (гўзаллик ва хунуқлик), динда (Ахура

Мазда билан Ахриманнинг азалий ва абадий келишмаслиги) турли хил кучлар ўртасидаги кураш шакллари сифатида намоён бўлади.

Бу таълимотда эзгулик сари қадам қўйган одам уч асосий тамойил, яъни ниятнинг эзгулиги, сўз ва шартларнинг бутунлиги, амалларнинг инсонийлигига асослансагина мақсадга етиши таъкидланади.

«Авесто» таълимотига кўра, олов — оламни нурафшон қилувчи, одамларни гуноҳлардан покловчи сеҳрли куч, ер ва сув – ризқ, ҳаёт манбаи. «Авесто»даги мадҳия, ривоят ва ҳикоятлар нафақат Турон ўлкасида, балки Эрон, Ҳиндистон ва Кичик Осиё, ҳатто Юнонистон худудида вужудга келган афсона ва дostonларнинг яратилишида ҳам катта аҳамиятга эга бўлган.

Қадимги аجدодларимизнинг эзгу ғоялари ва миллий давлатчилик анъаналари акс этган бу китоб фақат мустақиллик йилларидагина ҳақиқий кадр-қиммат топди. Республикамиз ҳукумати ташаббуси билан ЮНЕСКОнинг 1999 йил ноябрь ойида бўлиб ўтган 30-сессиясида «Авесто» яратилганлигининг 2700 йиллигини дунё миқёсида нишонлаш ҳақида қарор қабул қилинди. Шунингдек, «Авесто»нинг инсон маданияти ривожидagi, халқимиз ва миллий давлатчилигимиз тарихидаги улкан аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси «Авесто» китоби яратилганининг 2700 йиллигини нишонлаш тўғрисида (2000 йил 29 март, 110-сонли) қарор қабул қилди.

АТЕИЗМ – (юнонча – инкор, theos – худо; худони инкор этиш) – динни, умуман, илоҳий кучларга эътиқод қилишни инкор этиш. Бизда у қадимдан даҳрийлик, худосизлик каби атамалар билан юритилиб келинади.

Жамиятда худо, илоҳий кучларга ишонч пайдо бўла бошлаган даврлардаёқ, улар билан баробар ҳолда бундай ҳақиқатларга ишончсизлик ҳам шаклланган. Шу нуқтаи назардан караганда, атеистик қарашлар ҳам теистик қарашлар каби тафаккур ривожидa ўз ўрнига эга. Аммо баъзи ҳолларда улардан бирининг мутлақлаштирилиши иккинчисининг тарафдорларига қарши курашга, давлат ва жамиятлар ҳаётида маънавий йўқотиш ва қабоҳатга олиб келган. Атеизм қадимда илк худосизлик тасаввурлари пайдо бўлган даврдан ҳозирги кунгача бир неча босқични босиб ўтган. Афсуски, кейинчалик дунёвийлик ҳам атеизм деб қараладиган бўлиб қолди, атеизм эса мутлақлаштирила бошланди. XX асрда большевиклар марксистик атеизм асосида диндан холи жамият барпо этишни мақсад қилиб қўйган, «коммунистик жамият қурилиши жараёнида диний ҳамда ўтмишнинг бошқа сарқитларидан озод бўлган, атеистик дунёқараш билан қурулган янги инсон шаклланажаги» ҳақидаги даъволар билан миллий анъаналарни йўқ қилишга уринган эди. Аммо жанговар «илмий атеизм»нинг бу ғояси амалга ошмайдиган хомхаёл (утопия) бўлиб чиқди.

Демократик жиҳатдан ривожланган мамлакатларда бирон-бир фалсафага (айтайлик, неопозитивизм, экзистенциализм каби) асосланган дунёвий қарашлар ҳозир ҳам муайян даражада ўз аҳамиятини сақлаб қолган. Ҳозирги даврда АҚШ ва Ғарбий Европа мамлакатлари аҳолисининг тахминан 6-8 фоизи бирон-бир динга эътиқод қилмайди. Ер юзидa майда диний фирқалар ва диний экстремизм кўпайган бугунги кунда бундай қарашга муайян эътиқод сифатида қараш тенденцияси ҳам кўзга ташланмоқда.

Кўпгина халқаро ҳужжатларда, хусусан, Инсон ҳуқуқлари декларациясида «Ҳар бир инсон фикр, виждон, дин ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эгадир» деб ёзилган. Замонавий демократик жамиятларда, шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам фуқаролар учун ҳақиқий виждон эркинлиги ҳуқуқи, яъни ҳар қандай динни эркин танлаб олиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик конституциявий асосда қафолатланган. Бизнинг мамлакатимизда бу борада «Дунёвийлик даҳрийлик эмас» деган тамойилга амал қилинмоқда.

Ахлоқ – кишиларнинг бир-бирига, оилага, Ватанга, жамиятга муносабатларида намаён бўладиган хатти-ҳаракатлар йиғиндиси. Ахлоқ ҳар бир кишининг хулқини, ички дунёсини кўрсатади. Ахлоққа миллий урф-одатлар, анъаналар таъсир қилади. Баъзи миллат кишилари ўртасидаги муносабатларда оддий ҳол деб қараладиган хатти-ҳаракатлар бошқа миллатлар ахлоқ қоидаларида рад этилиши мумкин. Ахлоқнинг юксак даражада бўлиши жамиятнинг ривожига бевосита таъсир қилади ёки аксинча. Ахлоқ ахлоқ нормалари билан тартибга солинди, улар ҳуқуқий нормалардан фарқ қилиб, мажбурий характерга эга эмас. Ахлоқий нормалар урф-одат, намуна кучи, жамоатчилик фикри таъсирида вужудга келади. Ахлоқий нормаларни бажариш ихтиёрий, виждонга боғлиқ. Унинг бузилишига нисбатан оммавий қоралаш, жамоат иззаси қўлланилади. Ахлоқ ишонтириш, тушунтириш билан таъминланади. Президентимиз таъкидлаганидек “Ахлоқ маънавиятнинг ўзаги”. Ахлоқ маънавиятнинг амалидир. У инсоф ва адолат туйғуси, иймон ва ҳалоллик каби тушунчалар билан боғлиқ.

АҚИДАПАРАСТЛИК – муайян шароитда, бирон-бир ғоя ёки тамойилга қатъий ишонч ва уни мутлақлаштириш асосида шаклланган қоида ва тартибларни, бошқа шароит, ҳолат, вазиятни ҳисобга олмаган ҳолда, кўр-кўрона қўллашга уриниш.

Бу атама фақат салбий маънода қўлланиб, муайян олим ёхуд оқим томонидан кашф этилган қонун ва қоидалар таъсир доирасини сунъий равишда кенгайтиришга уринишни англатади. Масалан, XVII-XVIII асрларда механика фани ривожланган. Механикада қўлга киритилган ютуқлар баъзи олимларда оламдаги барча ҳодисаларни ҳам механика фани ютуқлари асосида изоҳлаш мумкин, деган нотўғри хулосага олиб келган. Айримлари ҳатто одамни ҳам оддий бир механизм сифатида тавсифлай бошлаган. Кўриниб турибдики, у ёки бу ҳодиса, қоида, тамойилни муштараклаштиришга асосланган ёндашувни ижтимоий ҳаётнинг истаган соҳасидан топиш мумкин.

Диний ақидапарастлик диндаги муайян ақида ёки қоидаларни, ўринли ёки ўринсизлигидан қатъи назар, кўр-кўрона қўллаш ва мутлақлаштиришга интилишдир. Ақидапарастлик барча динларда турли мазҳаб ва йўналишлар орасида кескинлик, низо ва тўқнашувлар келиб чиқишига сабабчи бўлган.

Ақидапараст гуруҳлар ҳақиқатни тушунтириш, ишонтириш каби усуллар орқали тарғиб этишни тан олмайди. Улар ўз ғоялари бидъат, ғайриинсоний бўлишига қарамасдан, бошқаларга нисбатан ўта жоҳил ва муросасиз муносабатда бўладилар. Ўзини шак-шубҳасиз ҳақ деб билиш, ҳақиқатни фақат мен биламан, деган қарашга асосланган манманлик эса зўравонликни юзага келтиради. Яъни, ақидапарастлик экстремизмнинг пайдо бўлишига замин яратади. Экстремизм турли кўринишларда

бўлиб, террорчиликни ҳам ўз ичига олади. Экстремистлар қаерда фаолият кўрсатмасин, ўз давлатини барпо қилишга интилади. Бу мақсадга улар ўзаро низолар, ихтилофлар, куrollи тўқнашувлар орқали, яъни қон тўкиш ва зўравонлик орқали эришишни кўзлайди.

-Б-

БАЙРАМЛАР – халқ ва жамоаларнинг ҳаётида муҳим саналган, кенг нишонланадиган тантанали кунлар. Байрамлар маънавий кўтаринкилик ва бирдамлик билан бирга, шахсий, миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлигининг ифодаси ҳамдир. Ўзбекистонда нишонланадиган байрамларда миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунча ва тамойиллари акс этмоқда. Мустақиллик куни (1 сентябрь), Конституция куни (8 декабрь) ватанпарварлик, юртга садоқат туйғуларини, Ватан ҳимоячилари куни (14 январь) мардлик ва фидойилик фазилатларини тарбиялашга хизмат қилади. Мамлакатимизда, шунингдек, Ўқитувчилар ва мураббийлар куни (1 октябрь), Хотира ва қадрлаш куни (9 май), Қатағон қурбонларини ёд этиш куни (31 август) каби саналарнинг нишонланиши ҳам авлодлар ўртасидаги боғлиқлик, ўзаро ҳурмат, меҳр-муҳаббат, инсоний эҳтиром ва қадр-қимматни мустаҳкамлашга хизмат қилади. Мустақиллик йилларида Рўза ва Қурбон ҳайити ҳам байрам сифатида қайта тикланди. Бу байрамлар одамларда имон-эътиқод, шукроналик фазилатларини камол топтиради, келажакка ишонч туйғуларини мустаҳкамлайди. Наврўз байрами (21 март) ҳар йили юртимизда алоҳида тантана билан нишонланиб, юртдошларимиз қалбига яшариш, яратувчанлик, кўтаринкилик руҳини олиб киради. Мамлакатимизда халқаро байрамлар — Янги йил (1 январь), Халқаро хотин-қизлар куни (8 март) ва Халқаро болаларни ҳимоя қилиш кунининг (1 июнь) нишонланиши умуминсоний қадриятларга садоқатимиз рамзидир.

Бурч – қонун ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган айрим ҳаракатларни содир этиш, айрим ҳаракатларни содир этишдан тийилишдир. Бурчни бузиш турли жавобгарликларга тортиш ва жазолашга сабаб бўлади. Бурч ихтиёрий бажарилганда жамият тараққиётига ижобий таъсир қилади.

-В-

Виждон эркинлиги – фуқороларнинг динга муносабати; ҳар қандай шахс хоҳласа динга эътиқод қилади, хоҳламаса эътиқод қилмайди. Ёки ўзи танлаган динга эътиқод қилади. динга ишониш ёки ишонмаслик учун таъқиб қилинмаслик, жазоланмаслик, камситилмаслик виждон эркинлигининг амалда бўлишидир. Бирор-бир динга эътиқод қилишга мажбурлаш ҳам, виждон эркинлигига зиддир. Виждон эркинлиги дунёвий давлат принципларидан келиб чиқади. (Конституциянинг 31-моддаси).

-Г-

ГЕГЕМОНИЗМ (юнонча *gegemonia* — раҳнамолик, ҳукмронлик, раҳбарлик) — муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, миллат, давлатнинг бошқалар устидан ҳукмронлик қилишини асослашга қаратилган назария ва амалиёт.

Бирон-бир ғоя ёки мафкура муайян халқ, худуд ва жамият ҳаётида якка ҳукмрон бўлиб турса, гегемония тушунчасини ғоя ва мафкура атамаларига нисбатан ҳам қўллаш мумкин.

Муайян ғоя ёки мафкурага ишониш-ишонмаслик ҳар бир инсоннинг шахсий иши. Гегемонликка интилувчи ғоя ва мафкура жамиятдаги вазиятдан фойдаланиб, куч ишлатиш, зўравонлик ёки бошқа бир ноқонуний хатти-ҳаракат билан гегемон бўлиб олишга уриниши мумкин. Бундай уринишларни ўз вақтида пайқаб олиш ҳамма вақт ҳам осон бўлмаган. XX асрнинг 30-йилларида Германияда фашизм ҳукмрон мавқени эгаллаб, нафақат немис халқи, балки дунёдаги миллионлаб кишиларнинг бошига чексиз кулфатлар келтиргани бунга мисол бўла олади. Коммунизм ғояси ҳам дунёдаги кўплаб халқлар онгини заҳарлаб, ижтимоий тараққиётнинг секинлашувига сабаб бўлди. Жамиятдаги барча куч ва ҳаракатлар, ҳамма қатламларнинг ўй-фикрлари, орзу-умидлари, манфаатларини ўзида уйғунлаштира олган, кўпчилик томонидан эътироф этилган мафкура умумий хусусиятга эга бўлади. Бундай шароитда фикрлар ранг-баранглиги, қарашлар хилма-хиллиги давом этади.

ГЕОПОЛИТИКА (грекча geo – ер, politika — давлатни бошқариш санъати) – ташқи сиёсатда бирон-бир давлат ёки минтақанинг географик ўрни, худудий жойлашиши, коммуникацион имкониятларини ҳисобга олиб юритиладиган фаолият.

Тарихда геополитика жамият тараққиётида географик шароитларнинг ўрнини юқори даражада мутлақлаштирувчи қараш тарзида намоён бўлди. «Ҳаётий маконнинг торлик қилаётгани», «табиий сарҳадларни кенгайтириш зарурати» сингари даъволар геополитиканинг экспансияни асословчи сиёсий концепция, деб баҳоланишига олиб келди.

Геополитика атамасини фанга шведиялик сиёсатшунос олим Р. Челлен киритган. Бу атама I жаҳон уруши арафасида кенг қўлланила бошлади. Ўша даврда яшаган немис олими Ф. Ретцел давлатлар муайян жой ва худудда мавжуд бўлади, бу эса, ўз навбатида, уларни зарур худудларни эгаллашга мажбур қилади, деб ҳисоблаган. Бундай қараш реакцион бўлиб, дунёни қайта бўлиб олиш учун курашга отланган Кайзер Германиясининг урушга шайланаётган сиёсатчилари учун ниҳоятда мақбул бўлган.

XX аср бошларидан геополитика мустақил фан ва сиёсат соҳаси, дея талқин этила бошланди. 1923-27 йилларда чоп этилган «Геополитика» журнали географик омилнинг давлатлар, халқларнинг мавжуд бўлишига таъсирини мутлақлаштириш йўлидан борди. Бундай қараш Германия, сўнгра Италияда ҳамда Япония давлати сиёсатининг асосий доктринасига айланди. Ўзга худудларга нисбатан босқинчилик сиёсатининг устувор қўйилиши ўша пайтдаги мустамлакачилик сиёсатини оқлашга, миллий озодлик ҳаракатларини бостиришга қаратилган эди.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин баъзи йирик давлатлар дунёдаги қатор мамлакатларни ўз манфаатлари доирасига киритиб, уларда мустаҳкам ўрнашиш ва шу асосда ўзларининг таъсир доираларини кенгайтиришга интилдилар. Натижада, дунё сиёсий харитасида қарама-қарши икки қутб юзага келди. XX асрнинг 60-йилларига келиб геополитика икки қарама-қарши система, кўпроқ АҚШ ва собиқ

Иттифоқ орасидаги курашни асослашга йўналтирилди. Совуқ уруш сиёсати геосиёсий йўллар ва усулларга ҳам ўз таъсирини ўтказди.

Бугунги дунёдаги геосиёсий жараёнлар, уларнинг минтақамиз ва мамлакатимизга таъсири масалаларининг мазмун-моҳияти, бу борада республикамиз амал киладиган тамойиллар Президент Ислам Каримов асарларида, айниқса, «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китобида чуқур таҳлил қилинган. Ҳозирги даврдаги мамлакатимизнинг ички ва ташқи сиёсатига хос асосий геосиёсий тамойиллар ана шу асосда амалга оширилмоқда.

Жаҳон ҳамжамиятида Ўзбекистоннинг ўз ўрни бор. Унинг ер усти ва ер ости бойликлари, Ғарб ва Шарқ орасидаги алоқалар маркази бўлиш имконияти, Марказий Осиёда аҳоли, ишлаб чиқариш имкониятлари, илмий салоҳият ва бошқа жиҳатлардан етакчи мамлакат эканлиги ривожланган мамлакатларнинг геосиёсатида Ўзбекистон билан ҳисоблашиш, у билан иқтисодий-сиёсий алоқаларни узоқ мақсадни кўзлаб ўрнатиш заруратини туғдиради.

-Д-

ДАВЛАТ ЧЕГАРАСИ – давлатнинг зарурий белгиларидан бири. Ҳар қандай давлат ўз ҳудудий чегарасига эгадир. Давлат ҳудудининг бошқа давлат ҳудуди билан туташ чизиғи давлат чегараси деб эътироф этилади.

Ўзбекистон Республикаси беш мустақил давлат – Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон ва Афғонистон давлатлари билан чегарадошдир.

Давлатимиз ҳудуди чегараларининг умумий узунлиги 6221 километрни ташкил этади. Жумладан, Афғонистон билан чегара – 137 км, Қозоғистон – 2203 км, Қирғизистон – 1099 км, Тожикистон – 1161 км, Туркманистон билан 1621 км дан иборатдир.

Собиқ Иттифоқ даврида давлат чегараси билан боғлиқ масалалар Марказнинг мутлақ ваколатига кирар эди; республикалараро чегаралар, республикаларнинг чет давлатлар билан чегаралари Марказ томонидан ўз билганича, «умумсовет манфаатлари» нуқтаи назаридан ҳал қилинар, республикалар Марказ қарорларини ижрога қабул қилардилар, холос. Шўро давлати тарихи бундай мисоллар билан тўла. Иттифоқдош республикаларнинг ўзаро туташ ҳудудлари республика чегараси, ўзга давлатлар

-И-

Инсон ҳуқуқлари – инсонга шахсий, сиёсий, иқтисодий соҳада фаолият кўрсатиши учун зарур қоида ва бошқа ҳужжатларда белгилаб кўйилган имкониятлар. Ҳуқуқлар ҳамма вақт давлат томонидан қабул қилинган ҳужжатларда (Конституция, қонун, фармон ва бошқаларда) ўз аксини топади. айрим ҳуқуқлар – булар шахсий ёки табиий ҳуқуқлар дейилади, булар албатта бўлиши керак бўлган ҳуқуқлар, давлат уни таъминлаши, ҳеч қачон чекламаслиги керак (масалан, яшаш ҳуқуқи, қийноққа солинмаслиги ва ҳокозо), айрим ҳуқуқларни давлат ўз имкониятидан келиб чиқиб белгилайди. Улар шароит ва имкониятга қараб

чегараланиши, тўхтатилиши мумкин (масалан, сиёсий партиялар тузиш, намойиш, митинг ўтказиш, таъминот олиш ва бошқалар). Инсон ҳуқуқлари фақат ўрнатилмай, давлат томонидан таъминланади. Бузилган ҳуқуқлар қайта тикланилди. Ҳар бир мамлакатда инсон ҳуқуқларини таъминловчи муассасалар мавжуд.

Инсон ҳуқуқларининг конситутциявий кафолати – асосий ҳуқуқларнинг Конситутцияда мустаҳкамлаб қўйилиши. Асосий ҳуқуқ ва эркинликларни чегаралаш, ундан маҳрум қилиш ҳоллари ҳам Конситутцияда белгиланган. Ўзбекистон Республикаси Конситутцияси кўплаб мамлакатларнинг конситутцияларидан фарқ қилиб, конситутциявий ҳуқуқ ва эркинликларнинг кафолатларини алоҳида бобда мустаҳкамлаб қўйган (Конситутциянинг X боби, 43-46 моддалар).

Инсоннинг ҳуқуқий ҳолати – инсонларнинг қонун йўли билан давлат томонидан эътироф этилган ва кафолатланган ҳуқуқ, эркинлик ва бурчлари ҳамда манфаатларнинг тизими (йиғиндиси). Ҳуқуқ ва эркинлик – инсоннинг давлат томонидан эътироф этилган ва таъминланган имкониятлари. Бурчлар давлат томонидан ўрнатилган, кўпчилик манфаатларига мос тушувчи айрим ҳаракатни содир этишдан тийилиш, айрим ҳаракатларни албатта содир этишдир.

Иймон. Ислом динида агар инсоннинг имони бўлмаса, хайрли ишларни кўп қилса-да, унга савоб ёзилмайди. Ибодат ва яхши амаллар қабул бўлиши учун киши имонли бўлиши шарт экани назарда тутилади. Имоннинг мукамаллиги уч нарса – этиқод, иқрор ва амал воситасида намоён бўлади. Эътиқод – динга қалбан ишониш; иқрор – сўзда буни тан олиш; амал – яхши ишлар билан исботлаш.

Дунёвий давлатда қонун устуворлигини тан оладиган, юрт фаровонлиги йўлида хизмат қиладиган, ҳар бир кишига яхшилиқни раво кўрадиган, меҳнатсевар, камтар, ориятли, андишали, инсофли, виждонли одам имон-эътиқодли инсон саналади.

Инсонпарварлик. – одамзод қадри, эркинлик ва қобилиятларининг ҳар томонлама намоён бўлиши учун курашиш, кишиларнинг бахт – саодати, тенг ҳуқуқлилиги, адолатли ҳаётини таъмин этишга интилишини ифодаладиган ғоя ва қарашлар тизими. Бу ғоялар чуқур ва узоқ тарихга эга. Инсонга муҳаббат, унинг қадр қимматин улуғлаш жуда қадим замонлардаёқ, аввало халқ оғзаки ижодида, кейинроқ эса ёзма манбаларда ҳам ўз ифодасини топганини кўрамиз.

Инсонпарварлик, кенг фикрни камраб олиб, адабиёт, фалсафа, санъат ва бошқа соҳаларда намоён бўлди ва “гуманизм” номи билан ривожланди. Бугун инсонпарварлик ғоялари ҳуқуқий демократик давлатларнинг барчасида ҳаёт қоидасига айланиб бормоқда.

-К-

Комиллик. Миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири. Комил инсон ғояси ва уни амалга оширишга бўлган интилишлар инсоният цивилизациясининг маъно-мазмунини ташкил қилади.

Тарихга назар ташласак, ҳар қандай жамиятда комилликнинг энг асосий кўрсаткичи инсоннинг эзгуликка, ижтимоий бахт – саодатга, гуманистик ғояларга муносабатида ҳамда уларга асосланган амалий фаолиятида намоён бўлади. Яъни жамиятнинг умумий ривожига, инсоният цивилизациясига ижобий таъсир кўрсатувчи комиллик мезони инсонни, шахсни баркамол қилиш орқали жамиятни бахтли, саодатли қиилишдан иборат бўлиб келган.

Инсондаги комиллик, энг аввало, унинг фикр, тафаккур ва амалий фаолият эркинлигини англашидадир. Шу маънода, буюк юнон файласуфи Сукротнинг: “Ўзлигини англа!”,-деган даъвати ҳам инсоннинг ўз насл-насабини, ҳаёт мазмунини, кишининг келажак авлодлар олдидаги масъулият ва мажбуриятини англашга қаратилган чақириқдир.

Комил инсон ғоясини миллий истиқлол ғоясидан ажратиб бўлмайди. Бошқача айтганда, комил инсоннинг моҳияти, аввало жамиятни баркамол қилиш йўлидаги саъи-ҳаракатларда намоён бўлади.

Ўзбекистонда комил инсонни тарбиялаш учун ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий-ташкилий вазифалар давлат сиёсатининг энг муҳим ва устувор йўналиши этиб белгиланган. Зеро, баркамол авлод келажаги учун қайғурмаган халқ, миллат ва давлатнинг истиқболи бўлмайди.

Конституциявий ҳуқуқбузарлик – конституциявий муносабатлар иштирокчиларнинг (субъектлари) Конституция нормаларига риоя қилмаслиги. Риоя қилмаслик эҳтиётсизликдан ёки қасддан бўлиши мумкин. Баъзи ҳолларда Конституция нормаларини бузиш бошқа қонунларни бузиш билан қўшилиб кетади натижада жиноий, маъмурий, интизомий жавобгарлик келиб чиқади.

-М-

Маънавият (арабча - маънолар мажмуи) — кишиларнинг фалсафий ҳуқуқий, илмий, бадий, ахлоқий, диний тасаввурлари ва тушунчалари мажмуи. Шу нуқтаи назардан-қараганда, И.А. Каримовнинг «**Маънавият ҳақида гап кетар экан, мен, аввало, инсонни руҳий покланиш ва юксалишга даъват этадиган, инсон ички оламини бойитадиган, унинг иймон-иродасини, эътиқодини мустаҳкамлайдиган, виждонини уйғотадиган қудратли ботиний кучни тасаввур қиламан**», -деган фикрлари диққатга сазовордир.

Маънавият инсоннинг бутун умри давомида унинг кучига куч қўшишга ақл, идрок ва заковатини кенгайтириб, мустаҳкамлашга хизмат қилади. Маънавият ва маънавий бойликлар, қадриятлар, давлат, миллат, шахснинг бебаҳо хазинаси ва тараққиёт манбаидир.

Ҳар бир миллатнинг ўз маънавиятини чуқур англаши, онгининг таркибий қисмига айлантириши миллатнинг бўлган ишончини мустаҳкамлайди, эътиқод ва кадр ҳиссини бойитади. Шунинг учун ҳам истибдод даврида ҳукмрон мафкура доирасида миллий маънавиятга эътибор берилмади, тўғрироғи, у ҳар жихатдан

камситилди. Оқибатда, ўзбек халқи ўз маънавий меросининг кўпгина қатламларини ўрганишдан маҳрум бўлди. Мустақиллик туфайли ўзбек халқининг кўп асрлик бой тарихий, илмий, маданий ва диний меросини ўрганиш, ундан халқнинг умумий ва бебаҳо мулки сифатида фойдаланишга кенг йўл очилди. Маънавийтимизнинг қадимийлигини, мазмунан чуқурлиги ва ранг-баранглиги, бугунги кундаги салоҳияти чексиз эканини тўла равишда кўрсатмоқ учун «Авесто»дан бошлаб, Форобий, Навоий, Бобур, Фуркат, Бехбудий, Фитрат, Чўлпон ва Авлоний орқали то ҳозирги кунгача бўлган яхлит манзараси яратилмоқда.

Мустақиллик айна пайтда маънавиятнинг ажралмас қисми бўлган миллий тил ва маданиятни тараққий эттириш, миллий ўз-ўзини англаш, миллий ҳис-туйғулар, ғурурни, ватанпар-варликни ўстириш ва мустаҳкамлашга ҳам йўл очганини таъкидлаш зарур. Мустақил Ўзбекистоннинг тараққиёти жамият аъзоларининг, ҳар бир шахс ва айниқса, ёшларнинг маънавий камолоти, истиқлол ғояларининг кишилар онгига, кундалик ҳаётига чуқурроқ сингишига боғлиқдир.

Келажаги буюк Ўзбекистонни барпо этишда фаол қатнашаётган ҳар бир фуқаро ўз мамлакати, халқи, миллатининг ажралмас бўлаги эканини англаши - миллий маънавият ва онгнинг таркибий қисмидир.

Илғор миллат ва ривожланган давлат бўлишнинг зарурий шартларидан бири - бой маънавиятга эга бўлишдир. Шу сабабдан Президентимиз И.А.Каримов: **«Маънавият - инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди»**, деб таъкидлайди. Шундай экан, маънавият ва маърифатни кўтариш, тарғиб қилиш, бойитиш, ҳар бир фуқаронинг юксак маънавий даражасини таъмин этиш энг долзарб масалалардан биридир.

Мафкура (арабча - фикрлар мажмуи) — муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, миллат, жамият, давлат манфаатлари, орзу-истак ва мақсад-муддаолари ифодаланган ғоявий-назарий қарашлар ва уларни амалга ошириш тизими. Унда манфаатлари ифодаланаётган куч ва қатламларнинг ўтмиши, бугунги куни ва истиқболи ўз ифодасини топади.

Инсоният тарихида турли-туман мафкуралар мавжуд бўлган. Турли халқлар ва ижтимоий кучларнинг ғоявий раҳнамолари, мутафаккир ва арбоблари, ўзларининг манфаат ва мақсадларидан келиб чиқиб, мафкуравий таълимот ва дастурлар ишлаб чиққанлар. Мафкуралар муайян диний, фалсафий таълимот асосида яратилади, маълум илмий қараш ва ахлоқий тамойилларга таянади. Мафкуралар ўз моҳияти ва таъсир кучига кўра жамиятни бирлаштириши ёки уни бир-бирига қарама-қарши тарафларга бўлиб юбориши, давлатнинг жаҳондаги обрў ва мавқеини ошириши ёки тушириши, халқларни юксакликка кўтариши ёки таназзулга дучор этиши мумкин. Юксак мақсадлар, бунёдкор ғояларга асосланган мафкуралар ижтимоий-иқтисодий тараққиётга туртки бўла-ди, маънавиятни юксалтиради, инсонларни улугвор ишларга сафарбар этади. Озодлик, эркинлик, мустақиллик, тинчлик, ҳамкорлик ғоялари асосида шаклланган, эзгу мақсадларга хизмат қиладиган мафкуралар бунёдкорлик хусусиятига эга бўлади.

Вайронкор ғоялар асосида шаклланган мафкуралар эса жамият тараққиётига ғов бўлади, миллат ва халқларни асо-ратга солади. Бундай мафкуралар, ўз мазмун-

моҳиятига кўра, ҳукмрон, мустабид, тажовузкор, босқинчилик, экстремистик, ақидапарастлик шаклларида намоён бўлади.

Собиқ Иттифоқ даврида мафкурага умуминсоний қараш шаклланмаган, бунга йўл қўйилмаган эди. Унга тўғри ва хо-лисона баҳо бериш имкони мустақиллик туфайли очилди. Президентимизнинг «Тафаккур» журнали Бош муҳаррири ва "Фидокорлар" газетаси муҳбири саволларига берган жавобларида мафкурага чуқур илмий таъриф берилган.

Миллий Менталитет (лотинча «mens» — ақл, идрок, зехн, фаҳм-фаросат) — миллатнинг тарихан шаклланган тафаккур даражаси, маънавий салоҳияти, яшаш ва фикрлаш тарзи, муайян ижтимоий шароитларда камолга етган қобилияти ва руҳий қуввати. Бу тушунча миллатга хос анъаналар, расм-русмлар, урф-одатлар, диний эътиқодни ҳам ўз ичига олади. Ўз навбатида, у муайян миллатга мансуб кишининг турмуш тарзи, фикрлаши, дунёқарашини ҳам бир қадар белгилайди, гоҳида уни баҳолаш учун асос бўлади.

Миллий истиқлол мафкураси мамлакатимиз фуқароларининг асрлар давомида шаклланган маънавияти, урф-одатлари, анъаналари ва қадриятларидан озиқланади. Бу жараёнда Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлий, динлараро бағрикенглик ғояларини юрдошларимиз онги ва қалбига жо қилиш уларда замонавий менталитет ҳосил бўлишининг асосий шартларидан биридир.

Миллий Ғоя — миллатнинг ўтмиши, бугуни ва истиқболини ўзида мужассамлаштирган, унинг туб манфаатлари ва мақсадларини ифодалаб, тараққиётга хизмат қиладиган ижтимоий ғоя шакли.

Миллий ғоя ўз моҳиятига кўра, халқ, миллат тақдирига дахлдор бўлган, қисқа ёки узоқ муддатда ҳал этилиши керак бўлган вазифалар ва мўлжалларни ҳам акс эттиради. Ўз даврида (1941- 1945 йилларда) фашистлар босиб олган Францияда «қаршилиқ кўрсатиш» ғоясининг миллий ғоя даражасига кўтарилгани ва Франциянинг озод этилиши билан ўз аҳамиятини йўқотгани фикримизга далил бўла олади.

У ёки бу ғоянинг миллий ғоя сифатида майдонга чиқиши миллатнинг ўтмиши, мавжуд ҳолати билан бевосита боғлиқдир. Зеро, ана шу икки негизга таянган ҳолдагина у миллатнинг қисқа ёки узоқ вақтда эришиши лозим бўлган мақсад-муддаолари ва мўлжалларини тўғри ифодалай олиши .

Миллий Ғурур - 1) шахс, ижтимоий гуруҳнинг миллий ўз-ўзини англаши асосида шаклланадиган, аждодлари қолдирган моддий, маънавий меросдан, ўз халқининг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссаси, ўзга миллатлар олдидаги кадр-қиммати, обрў-эътиборидан фахрланиш ҳиссини ифодаловчи тушунча. Бу туйғу қуйидаги шаклларда намоён бўлади: миллатнинг ютуқлари, обрў-эътибори билан фахрланиш, унинг муаммоларига бефарқ қараб турмаслик; ўз элига, миллатига жонкуяр бўлиш; ўз миллатининг моддий, маънавий меросини асраб-авайлаш; халқ одатлари, анъаналари, қадриятларини хурмат қилиш, уларни бойитиш ва

такомиллаштириш; ўз миллатига меҳр-муҳаббатини амалий фаолиятда намоён қилиш.

Соғлом миллий ғурур ўзга миллатга мансуб кишиларга ҳурмат-эҳтиром кўрсатишни тақозо қилади. Бундай туйғуга эга маънавий етук киши миллийликни миллатчиликдан, ҳақиқий миллий ғурурни миллатпарастликдан фарқ қила олади, бошқа миллат вакиллариининг иззат нафси ва ғурурини камситмайди.

Мустақиллик кишилар миллий ғурурини ошириб, уни халқ, Ватан, аجدодлар хотираси олдидаги масъулиятни ҳис қилишдек мазмун билан бойитмоқда.

Миллийлик — муайян халққа хос бўлган, уни бошқалардан фарқини кўрсатувчи хусусиятлар мажмуи.

Миллийлик миллатнинг тарихи, қадриятлари, анъаналари, маданияти, яшаш тарзида яққол намоён бўлади. Миллийликни билиш ва англаш учун миллатлар ўртасидаги фарқлар ва тафовутларни ҳам ўрганмоқ зарур. Аммо бу миллатлар орасидаги фарқларни мутлақлаштириш эмас, балки уларни яқинлаштирувчи томонларга ҳам эътибор беришни талаб қилади. Бошқа миллатларнинг ютуқ ва ижобий тажрибаларини ўрганиш, уларни ўзлаштириш миллийликни бойитади ва ривожлантиради.

Инсоният тарихида XX аср миллийликнинг ўсиши, миллий давлатчилик тамойили устуворлик касб этгани билан характерланади. Бу асрда мустамлакачилик тизими барбод бўлди, ўнлаб янги мустақил давлатлар шаклланди. Ана шу аср сўнгида Ўзбекистон ҳам мустақилликка эришди, ўз миллий давлатчилик анъаналарини тиклади.

Мамлакатимизда маънавий тараққиёт умуминсонийликнинг устуворлиги ва миллий қадриятларга садоқат тамойил-ларининг уйғунлигига асосланадиган бўлди. Бунда Президент Ислам Каримов томонидан асослаб берилган миллий ривожланишнинг ўзимизга хос ва мос йўли — тараққиётнинг ўзбек моделини амалга ошириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

-С-

Сиёсий Маданият — умумий маданиятнинг муҳим тури; жамият аъзолари, миллат, ижтимоий гуруҳлар ва қатламлар ҳамда ҳар бир фуқаронинг давлатнинг ички ва ташқи сиёсатини тушуна билиш қобилияти, таҳлил қила олиш даражаси ва сиёсий вазиятга қараб, мустақил равишда ўз хатти-ҳаракатларини белгилаш ҳамда уларни амалга ошириш маданияти. Олдиндан кўра билиш истеъдоди, ҳаракат йўналишини ўзгартириш, назарий ва амалий йўналишларни аниқ-лай олиш, тарафдорлар топиш, ижтимоий жараёнларнинг тезлигига таъсир ўтказиш сиёсий маданиятнинг жиҳатларидан саналади.

Давлатимиз, жамиятимиз мустақиллик шароитида олиб бораётган сиёсатининг энг биринчи мақсади халқимиз учун, юртимизда яшаётган ҳар бир инсон учун муносиб ҳаёт шароити барпо этиш, тинч, осуда ва фаровон ҳаётимизни мустаҳкамлашдир. Ҳар бир фуқаронинг сиёсий маданияти мамлакатда барқарорлик, фуқаролар тотувлиги ва миллатлараро мурося, иқтисодий муваффақиятларни таъминлаш, республиканинг ҳар бир фуқаросига истиқболга фаровон ҳаёт кечириш учун шароит яратишга қаратилган бўлиши керак. Маҳаллий

ўзини-ўзи бошқарувда, парламент сайловларида мустақил сиёсий куч сифатида сиёсий партияларнинг иштирок этиши Ўзбекистонда юксак сиёсий маданиятга эришиш учун жиддий қадамлар қўйилаётганидан далолат беради.

Мустақил Ўзбекистон аҳолиси сиёсий маданияти юксак-лигининг яна бир кўрсаткичи юртнинг барқарорлигида, турли сиёсий оқимларнинг ижобий тарзда ўзаро ҳамжиҳат бўлиб ҳаракат қилишида намоён бўлмоқда.

Соғлом Мафкура — умуминсонийликнинг устуворлиги тамойилига таянадиган, ижтимоий тараққиётни таъминловчи эзгу ва бунёдкор ғоялар тизими. Жамият тараққиётига салбий таъсир кўрсатадиган, одатда, унинг таназзули, ҳалокатига сабаб бўладиган фашизм, коммунизм, диний-экстремизм каби носоғлом мафкура шаклларида фарқли ўлароқ, соғлом мафкура инсоният тараққиётини тезлаштиради, халқ фаровонлиги, Ватан равнақиға имкон яратади.

Соғлом мафкура жамиятдаги мулкий плюрализм, фикрлар ранг-баранглиги, кўгшартиявийлик шароитига мос келади. У давлат доктринаси эмас балки муайян жамиятнинг ҳаёти ва тараққиётини таъминлайдиган умумий тамойилларни ифодалайди. Бундай шароитда давлат ана шу тамойилларга барча фуқароларнинг амал қилишини ҳуқуқий кафолатлайди.

Соғлом мафкурага эҳтиёж бугунги кунда тарихий заруратга айланди. Зеро, бундай мафкурасиз жамият самарали тараққий эта олмайди.

Соғлиқни сақлаш ҳуқуқи (Малакали тибий ҳимоя) – шахснинг асосий конситутциявий-ижтимоий ҳуқуқларидан бири бўлиб, унда ҳар бир шахс давлат ва хусусий соғлиқни сақлаш муассасаларида малакали тибий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқиға эға эканлиги белгиланади. Шунингдек, бунда давлатнинг аҳоли соғлиғини сақлашда ва ҳимоя қилишда умумий чоралар кўриш мажбурияти белгиланади.

-Т-

Тарихий Хотира — инсон маънавиятининг ажралмас қисми, ўтмишни билиш, уни қадрлаш, ундан сабоқ олиш нати-жаси. Бу борада Президент Ислоҳ Каримовнинг «Тарихий хотирасиз — келажак йўқ» номли асари катта аҳамиятға эға. Унда ўтмишға холис ёндашиш, уни қадрлашға алоҳида эътибор қара-тилган. Зеро, тарих сабоқлари инсонни ҳушёрликка ўргатади, иродасини мустаҳкамлайди, уларни дилға жо этиб, бунёдкорлик ва яратиш йўлидан изчил боришға ундайди.

Буюк мутафаккир Беруний таъкидлаганидек, "**ўтмиш келажакнинг калитидир**". Уни билиш имконига эға бўлиш муҳим. Мустақиллик туфайли халқимиз тили, маданияти, урф-одатлари, анъаналари, қадриятларини, бир сўз билан айтганда, ўз тарихини билиш имконига эға бўлди.

Тарихни илмий ўрганиш натижалари ҳозирги Ўзбекистон замини жаҳон цивилизациясининг бешикларидан бири бўлганини кўрсатади. Бу қадимий маданият ўчоғидан кўплаб атоқли алломалар, сиёсатчилар, саркардалар етишиб чиққан. Жаҳон цивилизациясининг ривожидида юртимизнинг салмоғи катта. Қадим замонларда қурилган мураккаб сув иншоатлари, шу кунгача қимматини йўқотмаган осори атиқаларимиз бу заминда азалдан деҳқончилик, хунармандчилик,

меъморчилик ва шаҳарсозлик маданияти юксак бўлганидан далолат беради. Энг қадимги тош ёзувлар, битиклардан тортиб кутубхоналаримиз хазинасида сақланаётган тарих, адабиёт, санъат, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, тиббиёт, математика, физика, кимё, фалакиёт, меъморчилик, деҳқончиликка оид минглаб асарлар бизнинг беқиёс маданий ва маънавий бойли-гимиз, фахримиздир. Бундай катта маданий меросга эга бўлган халқнинг келажаги ҳам порлоқ бўлиши аниқ.

Тарихий хотира қанчалик бой, мазмунли бўлса, халқ шунчалик уюшган, ҳамжихат, улуғвор ишларни бажаришга қодир бўлади. Тарихий хотиранинг ўзига хос жиҳатларидан яна бири ўз ўтмишидан фахрланиш туйғусидир.

Табиий ҳуқуқ - конситутциявий ҳуқуқ назариясидаги тушунча бўлиб, инсонга табиатнинг ўзи томонидан инъом этилган принциплар, қоидалар, ҳуқуқлар ва қадриятлар мажмуини англатади. Табиий ҳуқуқнинг мавжуд бўлиши, бу - унинг бирор бир давлат томонидан қонуний тан олинishi ва таъминланиши. Масалан, яшаш ҳуқуқи – табиий ҳуқуқдир.

-Ф-

Фикр қарамлиги, тафаккур қуллиги — кишилар фикри, тафаккури устидан муайян ғояларнинг ҳукмрон мавқега эгаллигини, инсоннинг содир бўлаётган воқеаларни мустақил баҳолаш имкониятидан маҳрум бўлганини ифодаловчи тушунча.

Инсоният доимо мустақиллик, озодлик ва эркинликка интилиб яшаган. Ижтимоий муносабатлар шаклларига мос равишда иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, маънавий эркинликлар, энг аввало, фикр эркинлиги тарзида намоён бўлган. Шунинг учун ҳам бошқа миллатлар, давлатлар устидан ҳукмронлик қилган мамлакатлар сиёсати ҳамisha босиб олинган халқларни тафаккур қуллигига маҳкум этишга қаратилган.

Инсоннинг муайян мафкурага, сиёсатга фикрий қарамлиги мустамлакачилик сиёсатининг энг машъум кўринишидир. Чунки фикр қарамлиги инсонни ўз-ўзини англашдан маҳрум қилиб, ундаги ижтимоий масъулият ҳиссини сўндиришга, сиёсий воқеликка нисбатан лоқайдлик кайфиятининг кучайишига олиб келади. Айти пайтда, бошқача қарашлар билан ҳисоблашмайдиган мутаассиблар, манқуртлар пайдо бўлишига замин яратади. Тафаккур қуллигидан озод бўлиб, фикрлар хилма-хиллигига, плюрализмга эришиш эса тараққиётнинг оқилона йўлини танлаш имкониятини беради.

Шунинг учун ҳам ислохотларнинг дастлабки босқичиданоқ кишиларнинг тафаккурини уйғотиш, ташаббускорлигини, сиёсий фаоллигини ошириш маънавий ўзгаришларнинг марказига қўйилди. Чунки собиқ мустабид тузум, бир томондан, тафаккур қарамлигини рағбатлантирувчи, иккинчи томондан, эркин фикрловчи кишиларни жазолаш, жисмонан йўқ қилишнинг мукамал мафкуравий механизмини яратган эди. Шунинг оқибатида кишилар онгида сақланиб қолган юқори-дан кўрсатма, буйруқ ва қарорлар кутиш каби фикр қарамлиги кўринишлари, айтиш мумкинки, ислохотларни амалга оширишдаги қийинчиликларга сабаб бўлди.

Демократик тамойилларга кўра ривожланаётган мамлакатларда фикрлар эркинлиги жамият тараққиётининг омили бўлганлигини тарихий тажриба кўрсатиб турибди. **"Шу билан бирга, тарих сабоқлари шундан далолат берадики, ўз эркин фикрини ифода этадиган шахс, гуруҳ ёки ижтимоий қатлам, аввало, ўзининг аниқ-равшан, асосли қарашларига эга бўлиши, ўз нуқтаи назарининг оқибати учун масъулиятни ўз зиммасига олиши, баҳс-мунозара маданияти талабларига амал қилиши лозим. Яъни фикрлар ранг-баранглиги ва қарашлар хилма-хиллиги муайян жамиятнинг миллий манфаатларига, умумбашарий қадриятларига, қонун нормаларига, ахлоқий мезонларига зид бўлмаслиги зарур"**.

Фикрлаш эркинлиги – инсоннинг энг асосий шахсий ҳуқуқларидан бири бўлиб, энг аввало, шахснинг ҳар қандай мафкуравий тазйиқдан холи, эркин эканлигини ҳар ким ўзи учун хоҳламаган маънавий қадриятлар тизимини мустқил танлашин англатади. Фикрлаш эркинлиги инсоннинг интеллектуал ва маънавий ҳаётнинг ҳамма йўналишларини ўз ичига олади. Фикрлаш эркинлиги инсоннинг мутлоқ ҳуқуқи бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Конститутциясининг 29- моддасига кўра, ҳар ким фикрлаш эркинлиги ҳуқуқига эга, фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги фақат давлат сири ва бошқа сирларга тааллуқли бўлган тақдирдагина қонун билан чегараланиши мумкин.

-Э-

Эътиқод (арабча-ишонмоқ, имон, амин бўлмоқ) — инсон фаолияти учун маънавий асос, йўл-йўриқ ва мўлжал бўлиб хизмат қилувчи, ақл, ҳис ва ирода воситасида анланган билимлар, ғоя ва тасаввурлар ифодаси бўлган тушунча.

Эътиқод инсоннинг вояга етиши жараёнида шаклланади. Билимларнинг ўзлаштирилиши ва тўпланиб бориши ўз-ўзидан кишининг ижодий, аниқ мақсадни кўзловчи фаолиятига олиб келавермайди. Инсон бирор ишни бошлашдан аввал аниқ мақсадни белгилаб олади. Бу эса эҳтиёжлар, манфаатлар ва тажриба билан боғлиқ ҳолда кечиб, ўзлаштирилган билимларнинг амалда қўлланиш имкониятлари ҳам баҳоланади. Шу тарзда инсоннинг тўпланган билимлари, эҳтиёжи ва манфаатлари, ҳаётий тажрибаси асосида ҳаракат қилиш заруриятини англаши жараёнида муайян эътиқод шаклланади. У инсон фаолиятининг изчил, мазмунли, мантиқий, мақсадли бўлишига олиб келади.

Ижтимоий жиҳатдан эътиқод инсоннинг фаолиятга бўлган муносабатини (алоқадорлик ҳолатини) ҳам ифодалайди. Билим ва ғоялар инсоннинг ҳам ақли, ҳам қалби билан ўзлаштириб олинганидагина эътиқодга айланади. Инсон маънавиятининг шаклланиши давомида барча билимлар ҳам тўлиқ қабул қилинавермайди, ўзлаштирилавермайди, балки ҳар бир шахс ўзига хос қарашлар, ғоялар, ҳис-туйғуларга эга бўлади. У янги билимларни қайта баҳолайди, уларни такрор ва такрор танқидий ўзлаштиради ва англайди. Бу жараёнда кишиларнинг манфаатдорлиги даражаси, уларнинг эҳтиёж ва қизиқишлари ҳам муҳим роль ўйнайди.

Дунёни англаш жиҳатдан эътиқод онгининг зарур элементи ҳамда инсон фаолиятининг муҳим ҳолати ҳамдир. У кишиларнинг турли ҳодиса ва жараёнларга, ғоя ва мақсадларга, ҳиссиёт ва туйғуларга бўлган қатъий ишончига таянади. Ҳар бир инсон ўз эътиқодига эга бўла олади. Бунда унинг билим даражаси, турмуш тарзи ва яшаш шароити, дунёқараши ва ижтимоий мавқеининг ҳам улкан таъсири бор.

Ҳаёт ҳодисаларига иккиланиб муносабатда бўлиш, журъатсизлик, эътиборсизлик ва бепарқлик киши эътиқодининг бўшлиги ёки хатто эътиқодсизлигидан далолат беради. Бундай кишилар кўпинча бошқаларга эргашиб ёки тақлид қилиб яшайдилар. Уларда аниқ қадрият мезонлари ва мақсад бўлмайди. Шароитга қараб гоҳ у, гоҳ бу томонга оғадилар. Уларнинг фаолиятида мантиқ ва изчиллик етишмайди. Эътиқодий бўшлик иллоти тараққиёт йўлига ғов бўлиши муқаррар. Шунинг учун, кишиларда ижтимоий қадриятларга, буюк келажакка, тараққиётга бўлган ишонччи, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишга бўлган эътиқодни шакллантириш долзарб вазифа бўлиб қолмоқда.

Агар эътиқод экстремистик, ирқий, шовинистик, тор сиёсий ва иқтисодий манфаатлар билан чекланган бўлса, бундай ҳолда у бузғунчиликка, беқарорликка хизмат қилиши, тараққиётга тўсиқ бўлиши муқаррар. Тараққиётга, хурликка етакловчи ишонч ва эътиқод билан бузғунчи, алдамчи, адаш-тирувчи, ёлғон "эътиқод"ни фарқлаш жуда муҳим. Миллий истиқлол ғояси мустақил Ўзбекистон фуқароларининг умумий манфаат ва қадриятларини ифодалайди ҳамда шаклланаётган соғлом ва баркамол авлод эътиқодининг мазмун-моҳиятини белгилайди.

Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар – фуқороларнинг табиий ҳуқуқлари бўлиб, улар шахснинг ҳаёти, соғлиғи, нимуси, кадр-кимматини таъминлайди. Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар давлат томонидан берилмайди, уларга ҳар бир шахс туғилиши билан эга бўлади, давлат эса шу ҳуқуқ ва эркинликларни тўла таъминлашга мажбур. Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар инсонга тегишли бўлган бошқа ҳуқуқ ва эркинликларга нисбатан устувор туради, улар муқаддасдир. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Конститутциясида бу ҳуқуқлар бошқа ҳуқуқларга нисбатан аввал қайд қилинган. Шахсий ҳуқуқ ва эркинликларга: яшаш ҳуқуқи, шахсий дахлсизлик, яъни ҳеч кимнинг, агар бунга асос бўлмаса, қамоққа олиниши, ушлаб турилиши мумкин эмаслиги, турар жой дахлсизлиги, қийноққа солинмаслик, виждон эркинлиги ва бошқа ҳуқуқ-эркинликлар киради.

-Ғ-

Ғоя — инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимо-ий характерга эга бўлган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга чорлайдиган, мақсад-муддао сари етаклайдиган кучли, теран фикр.

Инсон онгининг маҳсули сифатида ғоялар тушунча ва фикрлар ёрдамида ифода этилади. Аммо ҳар қандай фикр ва қараш ҳам ғоя бўла олмайди. Ғоялар, гарчи тафаккурда пайдо бўлсада, инсон ва жамият руҳиятига, хатто ғайри шуурий қатлам-ларга ҳам сингиб боради. Ғоя шундай қувватга эгаки, у одамнинг ички

дунёсигача кириб бориб, уни ҳаракатга келтирувчи, мақсад сари етакловчи руҳий-аклий кучга айланади.

Турли диний ақидалар, фалсафий таълимотлар, илмий қарашлар, бадиий асарларнинг негизида муайян ғоялар ётади. Ижтимоий-сиёсий ҳаракатларнинг мақсадлари ҳам ғоялар-да акс этади. Ғоя комил инсонларнинг иймон-эътиқоди, дунёқараши ўзагини, ҳаёт мазмунини ташкил этади. Улар эзгу ғоя деб яшайдилар, бу йўлда ҳатто жон фидо қиладилар. Тарихда ўз жасорати, мардлиги ва қаҳрамонлиги билан из қолдирган буюк инсонлар, албатта, юксак ғоя соҳиблари бўлганлар. Ғоялар жуда қадимий тарихга эга. Маълум маънода инсоният тарихини ғоялар тарихи сифатида талқин қилиш мумкин.

Ғояларнинг турлари кўп. Фақат юксак жозиба кучига эга бўлган, ҳақиқатга яқин ғояларгина жамиятда кенг тарқалади.

-X-

Ҳарбий ҳолат – ғавқулодда вазиятларда ўрнатиладиган ва давлат муҳофаази ёки жамоат тартиби, давлат ҳавфсизлигини таъминлаш учун ғавқулодда чоратадбирларни қўллаш билан ҳарактерланадиган алоҳида ҳуқуқий режим. Ҳарбий ҳолат давлат ҳокимиятининг тегишли ваколатли органининг қарори билан алоҳида ҳолатларда жорий қилиниши мумкин. Ҳарбий ҳолат пайтида ҳарбий идораларга маҳаллий давлат ҳокимияти органларига, давлат ва жамоат муассасалари ҳамда ташкилотларига фармойиш бериш ҳуқуқи берилади. Фуқороларнинг бир қанча ҳуқуқлари чекланиб турилади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 93-моддаси 17 бандига кўра, Ўзбекистон Президенти республикамизга ҳужум қилганда ёки тажовуздан бир-бирини муҳофа қилиш юзасдан тузилган шартнома мажбуриятларини бажариш зарурияти туғилганда уриш ҳолати эълон қилинади, қабул қилинган қарорни уч кун мобайнида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг тасдиғига киритади.

Ҳуқуқий жавобгарлик – ҳуқуқий нормаларга риоя қилмаслик, уларни очикдан – очик бузиш натижасида вужудга келади. Қандай ҳуқуқ нормалари бузилса, шу ҳуқуқ бузилиши бўйича жавобгарлик вужудга келади. Масалан, маъмурий ҳуқуқ бузилса маъмурий жавобгарлик, жиноят ҳуқуқи бузилса жиноий жавобгарлик, фуқоролик ҳуқуқи бузилса мулкӣ жавобгарлик ва ҳоказо.

Ҳуқуқий маданият – фуқороларнинг етукчилиги ва онглилигини кўрсатувчи мезон. Ҳуқуқий маданият тушунчаси ҳуқуқнинг ривожланиш даражаси, ахлолнинг ҳуқуқ ҳақидаги тушунчаси, қонунларнинг аҳволи, ҳуқуқни амалга ошириш ишларини ташкил этиш даражаси, ҳуқуқнинг обрўйи сингари элементлардан ташкил топади. Ҳуқуқий маданиятга ҳуқуқ фанининг ривожланиш даражаси, ҳуқуқни ташвиқот қилишнинг қандай йўлга қўйилганлиги, маданиятнинг умумий даражаси таъсир қиладди. Ҳуқуқий маданият ҳуқуқий онгнинг амалиёти, яъни ҳуқуқни қўллаш, амалиётга татбиқ этишдир. Шахс қанчалик ҳуқуқий билимга эга бўлмасин, қонун ва бошқа қоидаларга амал қилмаса, у жамият учун катта зарардир. Бу ҳуқуқий маданиятсизликдир.

